

„...benső szükség kényszerít,
hogy fel-fellebbentsem ezt az idő által
rám adott maszkot...”

Berlini jegyzetek Sinkó Ervinről

A hetvenes évek közepén a budapesti bölcsészkar felsőbb évfolyamának hallgatóitól szivárgott el hozzánk: „Sinkó Ervin *Egy regény regénye* című művét ismerni kell...”

A könyv létezett is meg nem is – bár hivatalos magyar nyelvű kiadása nem volt, ugyanakkor a két – mégis csak magyar nyelvű – kötet az egyetem kari olvasótermének szabadpolcán csücsülve várt kölcsönzőire.

A később születettek kedvéért érdemes két apró történetet elmesélni, melyek némileg megvilágítják, miért nem volt a hetvenes évek Magyarországon magától értetődő – ugyanakkor miért volt mégis lehetséges – az a mozdulat, amivel az ember Sinkó könyvét a könyvtári polcra leemelte.

Ebben az időben külső munkatársként angol nyelvű könyveket lektoráltam az Európa Kiadónak – nem csupán izgalmas volt „nyugati” könyveket olvasni, és ráadásul még fizettek is érte, de valójában már az is megérte a fáradságot, ha az ember lezserül azt mondhatta egyetemi évfolyamtársainak: „nem érek rá, a kiadóba kell menjek”.

N. E., az Európa szerkesztője, a legelső könyv átnyújtásakor a következő irányelveket adta útravalóul: ha a véleményzendő műben a pornográfiának akár csak a határát is súroló jelenetre bukkanok, abbahagyhatom az olvasást, írjak igen röviden a könyvről, a honoráriumot azonnal utalják, az ügyel azonban nem érdemes tovább foglalkozni. Hasonlóképpen járjak el, ha a Szovjetuniót kritizáló, becsmérlő, vagy még inkább: az avval ápolott testvéri viszonyt megkérdőjelező mondatba ütközöm. Minden egyéb esetben el lehet gondolkodni a könyv kiadásán, s ha úgy adódik, azért akár még harcolni sem reménytelen.

Az *Egy regény regényének* tehát ezekben az években – a hivatalos kultúrpolitika szemszögéből nézve – nem sok keresnivalója volt Magyarországon, s ha őriztek is a könyvtárakban példányokat a Jugoszláviában magyar nyelven megjelent, számunkra szokatlan betűtípussal és idegennek tűnő oldaltükörrel nyomtatott műből – kikölcsönözni csak külön engedély birtokában lehetett. A bölcsészkaron lapuló két kötet a furcsa magyar viszonyokat jól jellemezve, feltehetően a könyvtárosok „szórakozottságának” köszönhetően öltött nyelvet a tiltásnak, s állhatott a szabadpolcon.

Az Akadémiai Könyvtár olvasótermében sorakozó *Nagy Szovjet Enciklopédia* köteteinek esetében is – s ezzel egyben Sinkó könyvének tárgyához is közeledünk – valami hasonló „feledékenységgel” kedvezett a tiltott tudásra szomjazóknak. A kilenctől fél ötig – önkéntesen magukra rótt munkaidőben – dolgozó, mert a magyar szellemi életből kitiltott, de az olvasóteremben mégis megtűrt, saját nevükön nem, de álnéven esetenként publikálható filozófusok örökítették tovább, hogy az egyébként tökéletesen érdektelennek tűnő monstrumból fontos dolgokat lehet megtudni a Szovjetunióban különböző etapokban lezajlott politikai változásokról. Amikor például, jó néhány évvel azelőtt, Lavrentyij Pavlovics Berija „aktualitását veszítette”, a szerkesztőség megküldte a Berija-szócikket elfedő Behring-szoros címszót, amelyet azonban a budapesti könyvtári személyzet ahelyett, hogy szakszerűen beragasztott volna a kötetbe, megint csak „slamposan”, mintegy könyvjelzőként a lapok közé helyezett.

Bár 1988-ban, tehát röviddel a rendszerváltás előtt, a budapesti Magvető Kiadónál is megjelent az *Egy regény regénye* (Harmadik magyar nyelvű kiadás, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1961, 1985), legközelebb a 90-es évek elején vettem újra kézbe, németül, ekkor már az össz-Németországban élve. Az egyszemélyes berlini Arsenal Kiadót működtető Peter Moses-Krause keresett meg, mutassuk be az általa oly szeretettel gondozott könyvet az Alexanderplatz szélén álló magyar kultúrintézetben, hátha így sikerül még némi közönséget találni Sinkó – a német nyelvterületen másodszer is! – érdemtelenül a könyvesboltok polcain felejtett remekének. A Peter Moses-Krause-féle *Egy regény regénye* az 1962-es első nyugatnémet megjelenés szövegét vette át, melyet annak idején ifjabb Edmund Trugly fordított (szerbhorvátból), és a kölni Verlag Wissenschaft und Politik adott ki – igazából kedvezőtlen pillanatban: az „olvadás” és a „békés egymás mellett élés” időszakának Szovjetuniójával szimpatizáló baloldaliaknak túl kemény, a Szovjetunióban meghonosult viszonyokat bírálóknak pedig túlságosan engedékeny volt a könyv.

Az *Egy regény regényéről* egyébként 1965-ben, a hamburgi Kunsthalle egyik termében hallott Peter Moses-Krause először az irodalomtörténész (és polgárháborús harcos, kommunista, előbb NDK-s majd nyugatnémet

polgár) Alfred Kantorowiczról, akivel Caspar David Friedrich *A hajótörött „Remény”* című képe előtt találkozott. Kantorowicz a rövid beszélgetés során Caspar David Friedrichről hirtelen Sinkó moszkvai naplójegyzeteire tért rá, s Moses-Krause lelkére kötötte, ezt a könyvet mindenképpen meg kell szereznie.

Peter Moses-Krause követte Kantorowicz tanácsát, de csak 1990-ben, a Wende, vagyis a politikai változások idején látta elérkezettnek az időt egy új kiadásra; s jól emlékezve a két és fél évtizeddel azelőtt lezajlott beszélgetésre, a kötet borítójára Caspar David Friedrich festményéből készített fedéltervet, legvégére pedig, utószóként, Kantorowicz 1969-es keltezésű Sinkó-cikkét helyezte. Alfred Kantorowiczról érdemes még megjegyezni, hogy az NDK-ból való menekülésében többek között az is jelentős szerepet játszott, hogy nem volt hajlandó a keletnémet írószövetségnek az 1956-os magyarországi forradalmat megbélyegző határozatát aláírni. Kantorowicz utószavából, mely elsősorban gondosan rekapitulálja Sinkó történetét, kiérezhető a szerző iránt feltétlen nagyrabecsülése: „Sinkó sorsa példaértékű. Ha majd egyszer elkészül ennek az átmeneti időszaknak (értsd: a XX. századnak – F. GY.) a mérlege, Sinkó minden bizonnyal a korszak eszményképei közé fog tartozni.”

Bár a könyv tehát 1990-ben is csupán mérsékelten fogyott – talán az öt-száz kisbetűs oldal riasztólag hatott a vásárlókra, s ráadásul a terjedelmével arányosan az ára is vaskosra sikeredett – a sajtó több cikkben is megemlékezett az *Egy regény regénye* újramegjelenéséről, s a szerzőben korántsem csupán a 30-as évek Szovjetuniójának krónikását méltatták.

Az elsősorban a berlini programokat hirdető Zitty 1991 januárjában megjelent recenziója szerint Sinkó könyve az utópia tragédiáját írja le, s mindez különös aktualitást kap az NDK felbomlása után folytatott, az ott élt intellektüellek és művészek tanácsstalanságáról, esetenkénti óvatos kritikus megnyilatkozásairól vagy akár eltévelyedéseikről szóló vitákra gondolva. Sinkó könyvéből megtudható, hogy a politikai utópiákhoz való odaadó csatlakozás következménye csakis a kétségbeesett tanácsstalanság vagy éppen a személyiség szétesése lehet; és egyáltalán: ha az utópiák megvalósulnak – tragikus véget érnek. Az utópiák feladata kizárólag az lehet, hogy az értékválasztások során felmerülő kérdésekben segítsenek eligazodni, orientáljanak.

A „taz” (*die tageszeitung*, 1991. október) baloldali napilap feltehetően fiatal újságírója a sztálini idők kultúrpolitikáján csodálkozik el: „Mindaz, ami az akkori világból számunkra olyan felfoghatatlannak tűnik, mint például »a művészet színvonaltalansága«, amiről Sinkó is ír; a megszámlálhatatlan mennyiségű Sztálinhoz intézett ódák; a festészetben, az irodalom-

ban és a zenében uralkodó elviselhetetlen szocialista realizmus, ami ugyanakkor az ár ellen úszók tökéletes magányosságához is vezet, a totalitárius államban élő értelmiségi szellemi öncsonkításának leírásaként is olvasható...”

A „taz” a könyv 1993-as, vagyis két évvel a második német nyelvű megjelenése után rendezett bemutatóján is jelen volt, s Sinkó életútját ismeretve leírja: „...haláláig Jugoszláviában élt. Olyan országban, mely antisztálinista irányultsága ellenére is brutális elnyomó mechanizmusokat alkalmazó diktatúra volt”. Majd megkérdezi: „Lehetséges, hogy Sinkó, élete végén mégis csak a »kisebbik rossz« csapdájába esett?”

A szintén berlini *Tagesspiegel* szerint (1991. február) Sinkó legnagyobb érdeme, hogy az ellentmondásokat ábrázolja, és nem igyekszik elsimítani azokat. Ez a cikk is keresi az éppen eltűnőfélben levő NDK és a korabeli Szovjetunió közötti hasonlóságot: „Néhány nappal az össznémet választások előtt egy televíziós adásban Günther Gaus azt kérdezte Klaus Gysitől (Gregor Gysi édesapjától) (Gregor Gysi ma ismert politikus, a kommunista utódpárt egyik vezéralakja - F. GY.), az Aufbau Kiadó alapítójától, volt kultúrminisztertől, valaha az egyházakért is felelős kormánytisztviselőtől, hogy véleménye szerint becsapta-e magát az elmúlt évtizedekben? Igen, Jein (vagyis: igen-nem - F. GY.), igen - volt a válasz. Aki ezt a választ megszeretné érteni, annak Sinkó moszkvai naplójegyzeteihez kell fordulnia.”

Itt - némileg epésen - meg kell hogy jegyezzük: Sinkó már 1937-ben eljutott addig a bizonyos „jein”-ig, míg a politikus Klaus Gysi, úgy tűnik, csak az NDK bukása után kezdett el mindezekben töprengeni...

Az NDK-ból átmentett *Neues Deutschland* (1991. augusztus) Sinkóról írva egy 1991-ben a peresztrojkáról folytatott vitát idéz, melyben az anarchistaként ismert Wolfgang F. Haug a következő (Ernst Bloch könyvére célzó) kérdést tette fel: „...vajon a »reményelv« helyett most már csak a káosz fizikája marad a baloldal számára?” Majd így folytatja a cikk minden bizonnyal volt NDK-s írója: „A nyugaton élő baloldaliak már 1962-ben olvashatták Sinkó naplóját. Nekünk, a nyugat-berlini Arsenal Kiadó jóvoltából, most jött el az ideje, hogy Sinkóra emlékezzünk, s evvel egyben az elmúlt időszak kíméletlen mérlegét is elkészítsük.”

„Ha valamikor, akkor ma mindennél igazabb, hogy egy szót sem szólhat a sztálinizmusról az, aki a fasizmusról hallgat” - írja a szociológus és publicista Hazel Rosenstrauch (*Listen*, 1991/6.) azokra a leegyszerűsítő véleményekre is célozva, melyek az NDK éveit minden differenciálás nélkül a sztálinizmussal tették egyenlővé.

A *Neue Zürcher Zeitung* (1991. január) a könyv ismertetését Anna Seghersnek a moszkvai perek kapcsán tett és más cikkekben is sűrűn idézett kijelentésével zárja: „Az én módszerem: sikeresen megtiltom magam-

nak, hogy ilyesmiről gondolkodjam.” Majd az NZZ recenzense hozzáteszi: „Ez mondat, a mai olvasót épp úgy megdöbbeníti, mint annak idején a szerzőt (Sinkót – F. GY.), mert egy negatív képletben foglalja össze mindazt, ami a könyvből még mindig – vagy éppen hogy ma újra – aktuális, s amittől az egyben óvni is igyekszik bennünket.”

Sinkó, az *Egy regény regénye* második fejezetét a következő sorokkal zárja: „Ötven év múlva a történetíró látni fogja, hogy mi lett a mából, s ebből fog visszafele, az akkor már múlttá lett mának megítélésére következtetéseket levonni és megállapításokat tenni. De akkorra már ez a valóság ködben lesz, és mennyi lesz az önkényes interpretáció! A legnehezebb feladatok közül való, még annak is, aki ma él, biztos és hű képet, mondhatnám naturalista fotografiát adni az ellentmondásokkal tele valóságról – hát még ítéletet formálni arról, hogy voltaképpen milyen **irányban** fejlődnek itt a dolgok. Csak egyvalami nem lehet kétséges: itt a mi jövőnk, az emberiség jövője az, ami formálódik. Itt formálódik, s ami itt lesz, sőt ami itt van, az fogja eldönteni, hogy érdemes-e s mennyiben érdemes várni és remélni ezt a jövőt.”

A kerek számok kényszerítő erejének engedve a 2005-ös év ha megkésve is, de arra ösztönöz, hogy Sinkó kérdőjel nélkül feltett kérdéseit újra elővegyük; 1935-ben kezdte el ugyanis írni a moszkvai jegyzeteket, 1955-ben, vagyis kerek ötven évvel ezelőtt jelent meg először szerbhorvát fordításban, s tizenöt éve, hogy az Arsenal Kiadó jóvoltából második német kiadása a boltokba került.

Sinkó Ervin is azok közé tartozik, akiknek most már örökre elvitathatatlan érdemük marad, hogy az akkori „valóság” mégsem tűnik el teljesen a múltat elhomályosító ködben. De hogy „milyen **irányban** fejlődnek itt a dolgok”: ez, most magunkat egy pillanatra az 1967 óta halott író képzeletbeli szemüvege mögé képzelve, talán nem tűnhet kevésbé meglepőnek, mint amilyen azoknak a bizonyos marsbeli zöld emberkének a földre szállása lehetne.

A németországi *Zeit* című kulturális hetilap nemrégiben írt az Oroszországban (ha ezt a földrajzi nevet Sinkó csak hallaná...) dúló korrupcióról és pénzmosásról. Egy felmérés adatai szerint az oroszoknak csupán egynek van bizalommal embertársaihoz; 135 800 dollárt kell egy vállalkozónak átlagosan és évente vesztegetési célokra kalkulálnia – négy évvel ezelőtt még tizenháromszor volt kisebb ez az összeg! Csak szemezgetve a cikkben: összességében 316 milliárd dollárt fizet a gazdaság korrupciós célokra – ez a GDP 50 százaléka. És – írja a szerző – kenéssel érhető el a nyugdíjigény elismertetése, az egyetemi felvétel, a bíróság kedvező ítélete és

így tovább és így tovább. Az okokat keresve pedig megállapítja: ez a nyomasztó méretű korrupció a szocializmus maradványainak és a kilencvenes évek rablókapitalizmusának különös keverékéből bújtt elő...

Hogy is írta Sinkó? „*Csak egyvalami nem lehet kétséges: itt a mi jövőnk, az emberiség jövője az, ami formálódik. Itt formálódik, s ami itt lesz, sőt ami itt van, az fogja eldönteni, hogy érdemes-e s mennyiben érdemes várni és remélni ezt a jövőt.*”

Sinkó, és vele együtt persze a felesége, a józan és precíz megfigyelő M. 1937-ben hagyták el a Szovjetuniót, pontosabban – feltehetően szerencsésükre – el kellett hagyniuk, s így sikerült Sinkónak – ha marad, talán nem sikerül – elkerülnie, hogy a történelmet az ezekben az években dühödten korrigáló nagy ecset őt is, mint oly sokakat, láthatatlanná retusálja valamely korábban, s akkor még büszke pózban felvett fotón. Jegyezzük itt még meg: Sinkó dolgavégezetlenül hagyta el a Szovjetuniót, két évvel azelőtt ugyanis avval a (ekkor már tudta: hiú) reménnyel érkezett, hogy ha valahol e földön, akkor itt kiadóra talál az *Optimisták* című, a magyar Tanácsköztársaság idejét elbeszélő regénye.

Sinkó tehát csomagol, utazik, magával hurcolja az elmaradhatatlan, kéziratokkal teli bőröndöt (Lukács hasonló rendeltetésű bőröndjét a fiatalkor szunnyadásra ítélt írásaival már jó néhány évvel azelőtt egy heidelbergi bank széfjébe zárta), majd megérkezik Párizsba. Itt utóléri őt is a kortárs baloldali értelmiséget gyötrő dilemma: milyen módon számoljon be megfigyeléseiről; árt-e a Szovjetunióknak és az „ügynek” a teljes őszinteség; megteheti-e, hogy elhallgatja az igazságot – igazságon értve most az általa két év leforgása alatt gyűjtött tapasztalatokat.

Sinkó – erről ír Sükösd Mihály a Gondolat Kiadónál 1977-ben *Szemben a bíróval* címen megjelent válogatott tanulmányokhoz, majd az *Egy regény regénye 1988-as kiadásához* írott elő-, illetve utószavában – ekkor is, éppúgy, mint később, egész életében, „hívó” maradt, pontosabban: kételektől mardosott hívó.

Mindazonáltal: egyrészt éber és megvesztegethetetlen látásmódja és nem kevésbé fontos: humorérzéke – örködtek, nehogy becsapja magát, megakadályozták, hogy magát becsapni hagyja; másrészt gyermekkorának és fiatal éveinek a *Szemben a bíróval* című önéletrajzi írásában is megfogalmazott élményei gondosan vigyázták, nehogy az emberiség jövőjének, szíve biztos zugában dédelgetett, képei megsérüljenek.

Ugyanakkor viszont, s ez a moszkvai jegyzetek megírása után Sinkó számára sem volt kétséges, az általa megélt Szovjetunió akár még a tragikusan megvalósult utópia birodalmának sem volt mondható; már csak azért sem, mert az utópia, mint ő maga is írta, „nincs-ország”, tehát „a hely, ami nincs”.

Az *Egy regény regénye* emblematikus értékű, a nagy szemfényvesztést remekül megvilágító része a Sinkó házaspár karneváli éjszakájáról szóló beszámoló. „*Szolidabb és szelídebb karnevált a legjobban nevelt gyerekek se tudnának egymással játszani. Nagyméretű, gigantikus csak a gyerekszoba és a gyerekjátékban részt vevők száma volt.*” 150-200 ezer papír pápaszembe és bobby-sapkába (már akinek jutott) öltöztetett és infantilitásba kényszerített moszkvai polgár játszik vidámságot és gondtalanságot. Az est apokaliptikus véget ér: Sinkót és feleségét elszakítja egymástól a tömeg, M. órákkal később ér haza, a buszról lelökték, félrerúgták, megöklözték. „*Nem tudtam, hogy ez lehetséges*” – mondja hazaérkezve, szemében rémülettel. Sinkó azután egy évvel később újra megfogalmazza a diktatúra léleknyomorító Patyomkin-működését: „*Talán a világ eddigi történelmében nincs is példa rá, hogy ennyire dacolva a tényekkel, megkísérelték volna egy nagy birodalom polgáraival elhíttetni azt, hogy van, ami nincs, és nincs, ami van, s hogy aki ebben kételkedni mer, az nem jól lát, nem akar jól látni, és pedig azért, mert rosszhiszemű, mert ellenség.*”

1989 után sorra tűntek el a környezetünkől a sehol-sincs-földek torz imitációi, s úgy hittük, talán nincs is szükségünk többé utópiákra, ezentúl békés és tevékeny middlesex-i polgárok leszünk. Middlesex tájairól Sinkó 1927-ben írt esszéjében olvashatunk, ahol Macaulayt idézve teszi fel a kérdést: jobb-e egy hold föld Middlesexben mint egy hercegség Utópiában? Middlesexben „*szép, növekvő, terjedő élet, ház mellett ház, föld mellett föld*” várna ránk, ahol a „*célok világosak, közeli, az erő töretlen, az élet, mint az évszakok váltakozása, egyszerű és szabályos*”. S Middlesex lakóiról elmondható: „*Absztrakt eszmények nem fogják megzavarni világos elméjüket.*” Az Utópia viszont: rivális valóság. „*Az Utópia az a másik princípium, mely olyan erővel tud betörni a természeti-társadalmi világba, hogy ez a világ elveszti marasztaló erejét...*” Az utópisztikus szkepszis – írja Sinkó „*az abszolúttal méri az embert, és az abszolút mindig destruktívan hat, ha éreztetve lesz a relatívval.*”

Németország e cikk írásának napjaiban parlamenti választásokra készül, s az egyre amerikaibb stílusú választási hadjáratot kísérő előzetes statisztikai felmérések között böngészve feltűnik egy adat, mely arról értesít, hogy a megkérdezettek 63%-a szerint egyetlen párt programja sem képes a fennálló problémákat megoldani. Vagyis: a választásra jogosultak 63%-a patthelyzetet lát maga körül: a munkáról szóló jelenlegi elképzeléseink keretei között nincs elegendő munka mindenkinek, a több vagy éppen kevesebb államot követelő viták közepette a társadalom egyre kevésbé tud gondoskodni a közöttünk élő gyengébbekről, s egyre lehetetlenebbnek látszik a hosszabb évekre szóló élettervek megvalósíthatóságában bízni.

A szociáldemokraták, érezve a közelgő válságot, a kormány kapitulálása előtti hetekben vitát provokáltak a kapitalizmus elítélendő kinövéséről. Az előrehozott választások hírére alakult baloldali egyesülésnek jó esélye van, hirtelen a harmadik legerősebb pártként, bevonulni a következő parlamentbe, még akkor is, ha a választóik számára világos, javaslataik aligha finanszírozhatók a jelenlegi keretek között, tehát megvalósíthatatlannak, s ha egyes populista megnyilvánulásaik riasztóan ellenszenvesek is.

Ervin Iszidorovics - moszkvai vendéglátója, Iszák Bábel nevezte így szeretetteljesen hőszünetet - bizonyára elszörnyedne, ha mindezt látná.

Mi viszont, moszkvai naplójegyzeteit újraolvasva, melegséget érzünk szívünk táján. Talán időnként tényleg naiv volt, talán néha nem ártott volna keményebb következtetéseket levonnia, talán.

Ugyanakkor oly tisztán áll előttünk, s olyan nagyon érthető - függetlenül attól, hogy meggyőződésében tudjuk-e követni avagy sem - miért is ragaszkodott élete végéig makacsul a kételyektől gyötört forradalmár hitéhez; talán egyre inkább megérthető, miért is látta annyira pontosan, Middlesex és Utópia földrajzi adottságait tanulmányozva: „... *nem tengerek választják el a két végletet, épp ebben az Utópiának veszedelmessége, hogy Middlesexhez mindig oly szoros közel van, mint egymáshoz élet és halál.*”